

DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ¹, ROMÂNIA

Cuvinte-cheie: Crăciun, română, limbi romanice, limbi neromanice, teorii etimologice

Sărbătoarea “Nașterii Domnului” la români și la alte popoare europene

Rezumat

Studiul pe care îl propunem reprezintă o sinteză critică a ipotezelor/ teoriilor formulate de-a lungul timpului cu privire la originea denumirii (în limba română) a uneia dintre cele mai importante sărbători creștine, și anume *Crăciunul*. Abordarea noastră are în vedere în mod constant apartenența limbii române atât la contextul romanic (în speță, la o *romanitate orientală* definită adesea prin opoziție cu *neolatinitatea occidentală*), cât și la un *Sprachbund* balcanic. Pledând pentru explicarea rom. *Crăciun* prin lat. *creatio*, *-onem* (în realitate, etimonul care întrunește numărul superior de azeziuni, deși chiar și în acest caz au fost semnalate unele inadvertențe fonetice și semantico-conceptuale), am avut în sprijinul nostru atât argumente lingvistice (prezența termenului de ambele părți ale Dunării, dar și în albaneză, precum și în unele idiomuri romanice; atestarea timpurie ca antroponim; posibilitatea circulației unor forme cu rotacism; poziția relativ solidă a lui *Crăciun* în toate etapele de evoluție a limbii române ș.a.), cât și unele aspecte de natură extralingvistică (în speță, dezvoltarea vocabularului religios de origine latină al limbii române într-un context cultural, social și politic cu totul și cu totul aparte, mai exact în condițiile afirmării așa-numitului „creștinism popular”).

¹ Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București;

Key words: Christmas, Romanian, Romance languages, Neo-Romanic languages , etymological theories

The Romanians and Other European Nations Celebration of the “Lord's Birth”

Summary

The present study represents a critical synthesis of the hypotheses/ theories formulated during time regarding the origin of the name (in Romanian) of one of the most important Christian holidays, Christmas. Our approach has constantly in view the belonging of the Romanian language both to the Romanic context (namely to an Oriental Romanity often defined in opposition with western Neo-Latinity) as well as to a Balcanic Sprachbund. Pleading in favor of the explanation of the Romanian *Crăciun* through the Latin *creatio, -onis* (in reality, the etymon which has the most number of supporters, even though in this case phonetic, semantic and conceptual inadvertences have been signaled), we have in our support linguistic arguments (the presence of the term on both sides of the Danube, and also in Albanian, as well as in some Romanic idioms: the early attestation as an anthroponym; the possible circulation of some forms of rhotacism: the relatively solid position of *Crăciun* in all the stages of development of the Romanian language a.s.o.), as well as other aspects of an extra-linguistic character (namely, the development of the Romanian language's religious vocabulary of Latin origin in completely different cultural, social, and political contexts, more exactly, under the affirmation of the conditions of the so-called “Folk Christianity”).

Sărbătoarea “Nașterii Domnului” la români și la alte popoare europene

1. Limba română se singularizează pregnant în contextul României (și) în ceea ce privește desemnarea uneia dintre cele mai importante sărbători creștine, anume “Crăciunul”. În timp ce restul limbilor neolatine au descendenți ai lat. *Natalis*², româna a optat pentru un termen a cărui origine constituie încă obiect de dispută între lingviști. Trei sunt teoriile etimologice propuse, de-a lungul timpului, pentru rom. *Crăciun*: etimonul slav, trac și cel latin.

1.1. Cercetătorii care au pledat pentru explicația prin slavă au recurs, în motivațiile lor, la substratul mitologic, la tradițiile etnografice și folclorice legate de sărbătoarea Crăciunului (năpârlirea animalelor în perioada Nașterii lui Hristos, pâinea de Crăciun, snopul de Crăciun ș.a.). Astfel, Miklosich (1875: 26), amintind numele slav (propriu, feminin) *Crăciuna*, bg. *kraciun*, v.rus. *korociuni*, [...], arată că rom. *Crăciun* derivă din v.sl. *krăčun*.

Alinei (1995: 8–16) este, de fapt, lingvistul care a prezentat, pentru prima oară un inventar exhaustiv al termenilor europeni referitori la noțiunea “Crăciun”, optând de asemenea pentru explicația prin slavă a termenului din română. În opinia autorului citat, un studiu onomasiologic al denumirilor europene pentru “Natale” este susceptibil de a confirma existența a trei straturi: a) precreștin, b) roman și c) creștin. De fapt – constată Alinei –, cei mai mulți termeni pentru “Crăciun” au motivație precreștină: ideea de “moarte” și “înviere” anuală a Soarelui, și, ca urmare, a omului; nașterea copilului sfânt într-o peșteră dintr-o mamă fecioară sfântă (la 25 decembrie s-a născut nu numai Budha, ci și o serie de divinități orientale și grecești; la Roma, de exemplu, sub împăratul Aurelian, se serba *Dies Natalis Solis Invicti*). Aria în care ritualul creștin al butucului păstrează cel mai bine structura și semnificațiile ritualului păgân este Iugoslavia (Alinei 1995: 18 sqq.), deși numai în Toscana numele butucului a dobândit sensul secundar “Crăciun” (cf. it. *ceppo di Natale*; v. și it. *ceppo di Pasqua* „butucul Paștelui”). Revenind la etimologia rom. *Crăciun*, Alinei (1995: 21) este de părere că tocmai multitudinea etimoanelor latinești propuse pentru acest termen (v. și *infra*, 1.3., discuția noastră) ar putea constitui un argument în favoarea originii... nelatine a lui *Crăciun*. Pornind inclusiv de la considerente de acest tip, lingvistul susține teoriile unor cercetători ca Vasmer sau Trubačev, conform cărora termenul românesc ar fi de origine slavă. Drept argumente, în acest sens sunt invocate următoarele aspecte: a) semantica „solstițiu” (în vechea rusă, *korocun*’ avea sensul „solstițiu de iarnă”, cf. Novgor. 1, *Chron.*, a. 1143) care, ca motivație, ar fi perfect compatibilă cu ceea ce știm despre originea preistorică a lui *Natale*; b) posibilitatea de a explica mult mai ușor trecerea semantică de la „solstițiu” la „Crăciun” decât invers și c) dificultatea de a accepta o etimologie latină pentru o familie... slavă de cuvinte a căror semnificație de bază este „solstițiu”.

Împotriva teoriilor care susțin proveniența rom. *Crăciun* din slavă se pot pronunța însă o serie de aspecte lingvistice. Încă din 1940 (DA, I/II, litera C) s-a insistat asupra faptului că toate încercările de a găsi pe teren slav o explicație etimologică acestui cuvânt au dat greș. De aceea, Schuchardt (1868) și chiar o serie de slaviști ca Jagič (*Archiv.*, f. slav. Phil. II 610, *apud* DA) sau Berneker (*Slav. Etym.*, *apud* DA) cred că slavii au împrumutat cuvântul de la români, iar ungurii de la slavi. Faptul că apare în scrieri de-abia în sec. al XVII-lea (în condițiile în care numele de persoană *Crăciun* este atestat în 1211, Drăganu, 326, cf. TDRG² I, 667) nu reprezintă neapărat un indiciu că n-ar fi vechi în limba română (v., în acest sens, și ar. *Crăciun*, mgl. *Cărciun*). Nu este exclus ca acest termen să se fi rostit cu rotacism, *Crăciur* (DR, VII, 186, *apud* DA), rostire pe care, cum se știe, o au numai elementele latinești ale limbii române. Sprijinindu-se pe o serie de fapte lingvistice înregistrate în *Cronica de la Novgorod*, Mihăilă (1960: 130 sq. *et passim*) arată că este mai plauzibil ca termenul să reprezinte un împrumut din română în limbile slave, teorie susținută și de cercetări mai recente. Astfel, Goicu (1999: 24) nu are nici o îndoială că în limbile slave, dar și în maghiară, termenul în discuție a fost împrumutat din română (cu sensul fundamental „Crăciun”). Reținem și precizarea autoarei citate, conform căreia rus. *korociun* este atestat și cu sensuri păgâne, care sunt, de altfel, cele mai vechi. Goicu susține pe bună dreptate pătrunderea

² Cf. it. *Natale*, friul. *Nadal*, fr. Noël (sud-fr. *Nouvel*), prov., cat., astur. *Nadal*; log. *Nadale*, sasar. *Naddali* „decembrie”; v.fr. *Natal* (pl. *Nataux*) „Nașterea Domnului” (REW 5845). Sp. *Navidad* se explică prin lat. *Nativitas*, -ate (REW 5845b). Pentru desemnarea acestei sărbători, în unele limbi romanice se utilizează (și) descendenți ai lat. *calendae*.

termenului latinesc în slavă prin intermediul limbii române, iar nu în mod direct, situație în care ar fi dificil de explicat dezvoltarea ulterioară a sensurilor păgâne, dar și faptul că termenul latinesc ar fi avut de la bun început aceste sensuri (Goicu 1999: 23)³. Un alt contraargument împotriva etimonului slav poate fi furnizat de faptul că un termen similar (cf. rom. *Crăciun*, rus. *korociun*) nu este cunoscut la o serie de popoare slave, mai exact la polonezi, sloveni și croați⁴.

1.2. Unii lingviști contemporani au pledat pentru explicarea termenului *Crăciun* prin substrat⁵. În acest context, au fost invocate, în primul rând, anumite aspecte lingvistice din albaneză, similare cu cele din română, dar și unele obiceiuri, tradiții comune mai multor popoare din Peninsula Balcanică. N. Cruțeru (*apud* Bălașa 1973: 122) consideră că termenul *Crăciun* este termen autohton, provenind dintr-o formă indo-europeană *crăc* (cu *-un* ca sufix); sărbătoarea Crăciunului ar fi antecreștină, arică (Soarele și lumina au fost adorate de arieni) și dacică (nașterea Soarelui [= lumină] și nașterea lui Iisus). În acest context explicativ, *Crăciunul* ar însemna „încrângătura anului”, care pierie cu cel care se naște.

În opinia Simonei Goicu (1999: 36 sq., 52), termenul în discuție ar fi intrat „în latina carpato-dunăreană direct din graiul dacilor (s.n.), în procesul de bilingvism al acestora”; la început, dr. *Crăciun*, ar. *Crăciun*, *Cărciun* și mgl. *Cărciun* ar fi denumit chiar „butucul”, mai apoi ajungând să însemne „seara și noaptea solstițiului de iarnă”; în final, termenii citați au desemnat sărbătoarea creștină a Nașterii Domnului. Dispariția sensului primitiv în dacoromână trebuie să se fi produs prin creștinarea sărbătorii păgâne. Arderea butucului este cunoscută în română sub numele de *călindău* (după formă, un ardelenism, cf. DA), căruia îi corespund, de exemplu, în franceză doi termeni, *calendeau*, respectiv *chalendal*. Urme ale folosirii butucului pentru denumirea sărbătorii Crăciunului sunt atestate în aproape întreaga Europă. Această realitate lingvistică coroborată cu o serie de date extralingvistice (rămășițe ale obiceiului de a arde un butuc, în noaptea Nașterii Domnului, semnalate în Transilvania, la începutul secolului nostru și de asemenea la aromâni, unde *Crăciun* înseamnă și „bûche de Noël”; existența aceleiași tradiții în întreaga Peninsula Balcanică) constituie, după Goicu, argumente în favoarea teoriei substratului⁶.

Unii lingviști au pledat chiar pentru explicația prin albaneză a termenului românesc. Astfel, E. Çabej (*apud* Goicu 1999), arată că, în albaneză, *kërcun* are semnificația „ciot, buturugă”, iar „seara Crăciunului” (numită metaforic *seara buturugii*) este denumită cu sintagma *nata e buzmit*. După Çabej, termenul ar fi trecut din albaneză în română (și de aici în limbile slave), cu semnificație profană, accepția religioasă dobândind-o pe teren românesc; acest împrumut s-ar fi efectuat în româna comună (vezi prezența sa de ambele părți ale Dunării).

Arătând că sensul creștin al termenului (a cărui origine autohtonă nu este sigură) s-a dezvoltat prin intermediul construcției *seara (noaptea) Crăciunului*, Brâncuș (1983: 137) nu este de acord, pe bună dreptate, cu teoria lui Çabej: pe de o parte, alb. *kërcun* nu a dezvoltat un sens religios ca în română; pe de altă parte, lipsesc dovezile că în româna comună *Crăciun* ar fi avut sensul „buturugă”, deși în

³ Cf. și Ciorănescu (1958), care susține posibilitatea ca termenul corespunzător din rusă să fie un împrumut din română (și nu invers); autorul recunoaște că rusa nu posedă și alte cuvinte cu o asemenea vechime.

⁴ Caraman (1997) arată că la slavi termenul pentru a denumi această sărbătoare creștină este altul (cf. rus. *Rošdestvo Xristovo* sau pol. *Bożyc*). V. și Ionescu (1971 : 828 sq.), care observă că în limbile slave termenul *kračun* apare în vecinătatea limbilor romanice, „căci termenul e de origine latină”. Mihăilă (1960) invocă în același sens *Cronica de la Novgorod*, variantă a unui text original din regiunile *ucrainene*, adică spațiul din jurul țării noastre. Chiar Alinei, unul dintre susținătorii teoriei etimologice slave, menționează (1995 : 21) ca termeni fundamentali pentru noțiunea ‘Crăciun’, în limbile slave, pe cei derivați de la *Rod* (*Rod* este considerat ființa supremă a tuturor slavilor; cf. slavon. *rojenica*, scr. *rođenica*, v.rus. *roždenica*); pe de altă parte, scr. *kračati*, ceh. *kračet* și pol. *kroczye* cunosc și semnificația „giorno de Natale”, dar exclusiv ca accepție secundară.

⁵ Uneori, s-a pledat chiar pentru includerea termenului *Crăciun* în inventarul celor 89 de cuvinte sigur luate din substrat (v., de exemplu, *infra*, Goicu 1999 : 27–52).

⁶ În credințele și obiceiurile populare legate de sărbătoarea Crăciunului, s-au păstrat, se pare, cele mai multe elemente precreștine (arderea bușteanului, roțile de foc rostogolite de pe dealuri, colacii de Crăciun imitând forma Soarelui, împodobirea bradului sacru) din toate marile praznice bisericești de peste an (Evseev 1997 : 98 sq.). Rohlf (1970 : 46 sq.) vede în butucul care arde în căminul deschis „un primitiv predecesor al pomului de Crăciun”. În opinia aceluiași autor, cel mai vechi indiciu pentru existența butucului de Crăciun s-ar găsi în predicile lui Martin de Braga (+580) care a condamnat obiceiul rustic-păgânesc pentru sărbătoarea Crăciunului. În Italia, până la începutul secolului XX, ritualul lui ‘ceppo di Natale’ a jucat un rol însemnat; în Franța de Sud, butucul Crăciunului apare drept *calendoun* (diminutiv de la *Calanda* „Crăciun”, la fel în țările germanice: *Christblock* sau *Jublock*). V. și Zugravu (1997 : 302 sq.), care vorbește despre o serie de obiceiuri ale anticilor păgâni; astfel, în seara care preceda sărbătoarea nașterii lui Mithras din piatră (*Genitor Luminis*), credincioșii aprindeau focurile pentru a ajuta Soarele să urce mai înalt deasupra orizontului, obicei întâlnit în spiritualitatea românească arhaică, sub forma aprinderii la Crăciun a unor ruguri sau buturugi.

aromână termenul este folosit și cu sensul „bûche de Noël”. Vătășescu (1997) manifestă, de asemenea, rezerve în ceea ce privește explicarea rom. *Crăciun* nu numai prin alb. *kërcu*, ci și prin substrat, pledând pentru un etimon latin, anume *creatio*.

1.3. *Creatio* a reprezentat însă doar unul dintre numeroasele etimoane latinești propuse de-a lungul timpului, în special în sec. al XIX-lea, când s-au emis (și) o serie de etimologii fanteziste: **incarnationem* (Ion Bobb, *Lexiconul Budan*), **carnationem* „timpul de incarnațiune a cuvântului” (A. T. Laurian și I. C. Massimu), **crescionem*, **coraptionem*, **Christi-genus*⁷, **Christi jejunium* „postul lui Hristos” (H. Schuchardt), **quartum jejunium* (A. Vaillant⁸), **crastinum* (B. P. Hasdeu⁹).

Unii cercetători români au pledat pentru lat. *calationem*¹⁰, pentru care au propus următoarea evoluție fonetică: *>*cărăciune > *cărăciun > crăciun*. Printre argumentele invocate de cei care au susținut acest etimon, amintim: prezența formei *Cărciunu* (*Crăcinu*) nu numai la nordul, ci și la sudul Dunării; utilizarea, în anumite zone ale României, a unor descendenți (cu semnificația „Crăciun”) ai lat. *calendas* (cf. prov., fr.-prov. *tsalende*), cu alte cuvinte din aceeași familie cu lat. *calatio* (Popinceanu 1964: 68 sq.)¹¹; forma *calendae*, care, în paleoslavă, a dat *kolenda* „ziua Anului Nou”, iar la bulgari – „Crăciun” (Capidan 1938: 7)¹²; termenul românesc *cărindar* „ianuarie” (< lat. *calendarius* (3) „ceea ce este consacrat calendelor, care are loc la calende”), cu corespondent în albaneză (*kalënduar* „ianuarie”), ceea ce ar susține ideea unei schimbări de sens în latinitatea orientală (Id., *ibid.*, p. 8).

Pârvan (1911: 108) consideră că lat. *calatio*, termen specific daco-roman, de origine păgână, a cunoscut o „evoluție populară”; denumirea *Calatio* (la fel ca și altele, cf. *Florilia*, *Rosalia*), nu ar fi fost la început decât un „mijloc mnemotehnic de fixare a noilor sărbători pentru păgânii care, din moși strămoși, erau deprinși cu celelalte”, iar biserica oficială „a făcut și această concesie păgânismului”. Creștinarea termenului *calatio* s-ar fi petrecut, după Pârvan, între 325 și 380 (anul înfrângerii definitive a arianismului).

⁷ Acest etimon a fost propus de M. Gârnițeanu (*apud* Bălașa 1973), care stabilea o evoluție fonetică aberantă: „*Christi-genus > Chrastgium > Crăgiun > Crăciun*”.

⁸ Inițial, sintagma **quartum jejunium* ar fi avut semnificația „post care durează de la 12 noiembrie până la 24 decembrie” (Vaillant, *apud* Bălașa 1973: 123).

⁹ Discutând etimonul propus de Hugo Schuchardt, care se baza pe strânsa legătură între termenii *ajun* și *Crăciun*, Hasdeu (EMR I, p. 615) vede în *Crăciun* pe *Christ-jejunium*, adică un „Crist-ajun”, dar propune etimonul lat. vg. *cratinum* (lat. cls. *crastinum*), arătând că slavii au împrumutat de la români pe *Crăciun*, și nu invers. Hasdeu crede că finalul în *Crăciun* s-ar fi modificat sub influența lui *ajun*. Este, evident, un etimon care nu răspunde în mod adecvat criteriului fonetic.

¹⁰ Acest etimon este susținut, de pildă, de Păcurariu (1991 : 74 sq.), care arată că, la romani, *calatio* reprezenta convocarea poporului de către preoții păgâni, în fiecare prima zi a lunii, pentru anunțarea sărbătorii din luna respectivă și, prin extindere, însăși sărbătoarea. Cea mai însemnată *calatio* era cea de la 1 ianuarie, până către sfârșitul sec. IV *Nașterea Domnului* prăznuindu-se odată cu *Boboteaza* (6 ianuarie), zi în care se obișnuia să se facă anunțarea sărbătorilor de peste an (Paștele și celelalte). Pentru că celor de curând creștinați li se părea apropiată de sărbătoarea *calatio*, ei au denumit cu acest termen sărbătoarea creștină a Nașterii Domnului. Abia către sfârșitul sec. IV, sărbătoarea Nașterii Domnului a fost așezată la 25 decembrie, pentru a contracara sărbătoarea păgână *Sol invictus*. Păcurariu amintește însă și lat. *creatio*, mai precis formele din... latina vulgară, *creation*, respectiv *creatiun* „ziua creării sau a facerii lui Isus”.

¹¹ Termenul *tsalende*, *calendo(s)* (< lat. *calendas*) acoperea *grosso modo*, în prima jumătate a secolului trecut, tot teritoriul franco-provensal și provensal din Valea Rhonului, precum și o parte din Auvergne și Rouegne (Jud 1934: 13 sq.). Cuvântul în discuție este atestat de asemenea frecvent în hărți ale Suediei retoromane, precum și în hărți lioneze, chiar din sec. XIII–XIV (Id., *ibid.*, p. 14). Jud arată că termenul *calendas* se folosea la început cu referire la zilele care precedau marea sărbătoare a Crăciunului, sintagma *calendae Januarii* desemnând mai exact „cele 12 zile care se încheiau cu sărbătoarea Nașterii Domnului; de-abia mai târziu, *calendas* va căpăta sensul „Crăciun”. De fapt, o evoluție semantică similară apare și în cazul termenilor *Pentecostes* și *Quinquagesima*, care desemnau la început „ciclul de 50 de zile între Paște și Rusalii”, numai ulterior făcând trimitere la sărbătoarea propriu-zisă.

¹² Acest aspect este semnalat și de Jud (1934: 15), care arată că sărbătoarea Crăciunului sau epoca dintre Crăciun și Bobotează, chiar și cântecele (colindele) de Crăciun sunt desemnate în limbile slave prin cuvinte provenind din lat. *calendas*, care pare să fi fost, la o anumită epocă, termenul uzual în latina balcanică pentru a desemna „zilele care urmează sau care precedă Crăciunul”. Jud consideră că prezența termenului *calendas* poate fi interpretată (pentru latina din nordul Balcanilor și latina din Provence) ca o expresie a reacției regiunilor Narbonensis și Moesia împotriva aceluia *Natalis* roman; *calendas* avea aspectul unui termen provincial, care nu pare să fi fost agreat la Roma (cf. și cuplul sinonimic *Quinquagesima* – *Pentecoste*, în care primul termen nu a fost admis niciodată în calendarul roman, acesta menținându-se însă mult timp în Peninsula Iberică, la fel cum *calendas* „s-a refugiat” în dialectele provensale și în cele slave). Victoria lui *Natalis* asupra lui *calendas*, în cea mai mare parte a României, se explică prin prestigiul Bisericii de la Roma, decisă să-l facă triumfător pe *Natalis*, care, în ciuda „promiscuității” sale cu termenul păgân (cf. *Natalis Solis invicti*, *natalis imperatoris*), avea marele avantaj de a marca, în calitate de derivat al lui *natus*, caracterul sărbătorii creștine.

La colindat; foto: Felician Săteanu

Ionescu (1971: 828) se declară de acord cu Bogrea (1920–1921), care pune în legătură rom. *colindă* (*cărintă*, *corindă*) cu însăși originea Crăciunului, „pe care îl deducea logic din lat. *calationem*, etimonul cel mai probabil al românescului *Crăciun*: acel ‘double emploi’ al termenului *colindă* pentru cântecele de Crăciun, ca și pentru cele de Sf. Vasile, sunt legate în limba română de *Crăciunul Mic* și de *Crăciunul Mare*, care nu mai pot fi explicate prin lat. *creatio*”.

Papahagi (1903: 670–672) pledează, de asemenea, pentru lat. *calationem*, originar – „chemarea poporului din partea pontificilor la ziua întâi a lunii, în special în ianuarie, spre a i se aduce la cunoștință sărbătorile din cursul lunii”¹³; mai târziu, *calationem* și-ar fi restrâns sensul, desemnând numai „sărbătorile și solemnitatea ce se făceau în luna ianuarie”, o dată cu creștinismul referindu-se exclusiv la „sărbătoarea Nașterii lui Iisus”.

Pușcariu (1926) pledează și el pentru lat. *calatio*, în contextul în care aduce în discuție o serie de aspecte legate de pierderea în istroromână a numeroși termeni latinești, în urma „bisemantismului produs de omonimia între cuvintele vechi, transformate după legile fonologice istroromâne, și cuvintele noi”; așa s-ar explica și dispariția descendentului istroromân al lat. *calationem*, intrat în coliziune omonimică cu *craciun* „toarta căldării” < cr. *kračun*.

Principalele obiecții în ceea ce privește acceptarea acestui etimon vizează aspectul „semantico-cultural”; astfel, Iorga (1908) și Pop (1938) au arătat că lat. *calatio* nu este convenabil, întrucât nu se poate demonstra că termenul latin a pătruns la geto-daci cu sensul „Crăciun”. Bălașa (1973: 125) combate, de asemenea, această explicație etimologică, insistind asupra faptului că *Liturghia catehumenilor* sau *Liturghia celor chemați* (prima parte a liturghiei propriu-zise) nu se săvârșea numai la „Naștere”, la „Botez”, la „Învieria Domnului” și la „Pogorârea Duhului Sfânt”, ci se săvârșea și se săvârșește în toate zilele anului, în afară de câteva zile de peste săptămână, din Postul Mare (al Paștelui).

Creatio-creationem este etimonul (latinesc) care întrunește numărul cel mai mare de opțiuni (v., în acest sens, Șăineanu [1887/ 1999]¹⁴, Ciorănescu [1958], Ivănescu [1980]¹⁵, Vulcănescu

¹³ „La Roma, în prima zi a lunii, pontiful (preotul), după ce aducea un sacrificiu, convoca poporul și spunea ce sărbători vor fi în cursul lunii. Această convocare se numea *calatio*. Tot în primele zile ale acestei luni se sărbătorea și *festum calendarium* (sărbătoarea colindelor, în care aveau loc veselii publice și superstițioase)” (Fustel de Coulanges, *La cité antique*, ed. 15, p. 185, apud P. Papahagi 1903: 671).

¹⁴ Lat. *creatio* se continuă în toate dialectele limbii române, mai puțin în istroromână, unde se folosește un împrumut din slavă, și anume *bojicin* (< sl. *božič* „Dumnezeul cel mic, Fiul”). Lingvistul semnalează prezența termenului în discuție în paleoslavă (și într-o serie de idiomuri slave moderne), precum și în maghiară (Șăineanu 1999 [1887]: 73 sq., 193, 196).

¹⁵ Lingvistul citat arată (Ivănescu 1980: 170) că lat. *creationem* (care ar fi trebuit să dea în română **Crețiune*) constituie o abatere de la latina bisericească obișnuită, caracterizată prin *Nativitate* sau *Natale* și nu s-ar putea explica decât într-o ambianță în care Biserica a fost mai puțin autoritară.

[1983]¹⁶, Fischer [1985], Mihăescu [1993]¹⁷, Caragiu-Marioțeanu [1995], Pamfil [1995], Vătășescu [1997]¹⁸, Zugravu [1997]¹⁹, Teleoacă [2005], Teleoacă [2014] ș.a.), deși, și în acest caz, au fost recunoscute o serie de inadvertențe la nivel fonetic sau/ și semantic. În opinia unor lingviști (v., de pildă, Rosetti 1968: 299), lat. *creatio* ar fi pătruns în română prin filieră slavă. Cei mai mulți cercetători români (v., de exemplu, Aron Densusianu 1894: 111; Graur 1963²⁰; Ovid Densusianu 1975: 261 sq.; ș.a.) sunt însă de acord în a admite adaptarea directă a cuvântului latin în română, fără un intermediar slav. Această din urmă soluție etimologică apare și la lingvistul italian Carlo Tagliavini care, în lucrarea sa din anul 1963 (cf. Tagliavini 1963: 179–187), prezintă un întreg istoric al sărbătorii în discuție.

La Roma existau două sărbători foarte importante: a) *dies natalis Urbis* (laică) și b) (o dată cu introducerea cultelor orientale) *dies Natalis Solis invicti* (în onoarea lui Mithras). La primii creștini, *Natalis* (sau *dies Natalis*) se referea la ziua de naștere, dar și la cea a morții, ceea ce ar reprezenta, după Tagliavini, o inovație semantică specifică creștinismului, cu referire mai ales la martirii creștini, moartea pământească asigurându-i martirului viața eternă. Autorii creștini folosesc însă, pe lângă *natalis*, adj. *natalicius*²¹ (împrumut vechi din latină în limbile celtice, cf. v.irl. *nollaig*²²), precum și subst. *nativitas* (sp. *navidad*, *nabid*, *nadidath*, *natividad*²³). În ceea ce privește răspândirea acestor termeni în România, constatăm că lat. *Natalis* s-a impus cel mai bine (v. REW 5845). *Noël* caracterizează aria nordică a Galiei, părții sud-estice fiindu-i specifici descendenți ai lat. *calendas*²⁴ (cf. și *supra*). În Italia, pe lângă descendentul lat. *Natalis*, apare și denumirea *Pasqua*, denumire sinonimă cu *festă* în general, situație care ne întâmpină și în spaniolă: *Pascuas de Navidad*²⁵. Tagliavini (1963) analizează și situația din limbile

¹⁶ *Crăciun* trimite la o făptură care simbolizează prin excelență timpul creator (lat. *tempus factum*), în care toate se făceau și se desfăceau; autorul observă însă că ipoteza denumirii latine (*creatio* „nașterea naturii” > „nașterea lui Crăciun”) a sărbătorii Crăciunului nu justifică originea lui, care putea fi anterioară și care, în limba dacă, nu este exclus să fi însemnat tot „creatio” sau, în orice caz, ceva asemănător (Vulcănescu 1983: 329 sq.).

¹⁷ În opinia lui Mihăescu (1993: 300), lat. *creationem* „naissance, procréation”, termen caracteristic latinei balcanice, explică formele românești atât de la nordul, cât și de la sudul Dunării. Termenul latinesc în discuție a trecut, de asemenea, în vechea slavă, persistând în bulgară (regional, *kračun* „fête paysanne lors du solstice d’hiver ou d’été”), sârbo-croată (exclusiv ca antroponim și toponim), slovacă (*kračun*), ucraineană (*kračun*, *kerečun* „Noël”) și rusă (*koročun* „le solstice d’hiver: le 12 décembre selon le calendrier julien”).

¹⁸ Autoarea tratează (Vătășescu 1997: 474, 511) termenul *creatio*, *creationis* la categoria cuvintelor păstrate numai în română (*Crăciun*) și albaneză (*kërcu* „souche, bûche”), dar cu mari diferențe de sens în cele două idiomuri menționate; în albaneză, pentru desemnarea sărbătorii Nașterii Domnului, se folosește termenul *Kërshëndella*, descendent al sintagmei latine *Christi Natale* (apud Çabej 1962: 168). Cercetări ulterioare (v., de exemplu, Peșan 2002: 216) au arătat însă că lat. *creatio* s-a conservat și în sard. *kriathóne* „piccolo piombo” (DES 2, *Appendice*, 606), precum și în v.sp. *criazón* (DCECH, p. 242; cf. și CDER 2524). Goicu (1999: 27), la rândul său, semnala, pentru România Occidentală, unii descendenți ai lat. *creationem* cu sensul „copil” (cf. v.sp. *criazón*, sp. *crio* sau *criatura*, pg. *criado*, it. *creatura*).

¹⁹ Problema circulației, în mediul daco-roman, a elementelor de doctrină ariană despre „crearea” Fiului de către Tată, care ar fi stat la baza alunecării de la *Natalis* la *Creatio* (> *Crăciun*), rămâne o problemă deschisă (Zugravu 1997: 302). Autorul citat presupune că acest fenomen s-ar fi produs mai târziu, sub influența germanicilor arieni care au controlat, un anumit timp, teritoriul daco-roman. Cercetătorul chiar subscie (p. 424) la opinia conform căreia formula de credință ariană a gepizilor a lăsat urme în creștinismul romanic prin „preluarea ideii de *creatio* a lui Isus (*dies creationis Christi*) care, înlocuind-o pe cea de *Natalis Christi*, a generat sărbătoarea ‘Creatului’, în loc de cea a ‘Născutului’”.

²⁰ Graur (1963: 78–80) explică descinderea rom. *Crăciun* direct din latină, mai precis justifică prezența lui *-ă* și a lui *-un*, prin mijloace interne; astfel, silaba inițială a cuvântului românesc este *cră-* (și nu *cre-*) datorită faptului că *r* este dur, în acord cu *n* final (consoana *č* nu a avut nicio influență, deoarece nu are o variantă dură); lat. *creatione*, spre deosebire de alte substantive feminine latinești de acest fel (cf. *rogatione*) l-ar fi pierdut pe *-e* din cauza pierderii legăturii cu verbul de la care derivă (în condițiile în care, în trecerea de la latină la română, au rămas feminine derivatele analizabile).

²¹ Se pare că era termenul cel mai frecvent utilizat de către primii creștini (Alinei 1995: 35).

²² Caracterul precreștin al împrumutului celtic transpare din sintagma *Calan Nadolig*, care demonstrează că, în acea epocă, *Nadolig* avea semnificația „12 zile” (Id., *ibid.*).

²³ În spaniolă se întrebuințează și *nacimiento* < lat. **nascimentu* (Alinei 1995: 36).

²⁴ După toate probabilitățile, în limbile romanice, termenii derivați din *calendas*, pentru a denumi „Crăciunul”, sunt mai vechi decât cei derivați din *Natalis* (Ionescu 1971: 838).

²⁵ Problema este semnalată și de Alinei (1995: 41 sq.), care constată că termenul *Pasqua* „Natale” este utilizat și în alte limbi decât în cele romanice, de exemplu, în albaneză (*pashkët*; v. și *p shka e vogël*) și în greacă (*p’aska*, *paskal’a*; v. și gr. mod. *mikr’i paskal’a*, cu determinarea „piccolo”, la fel ca în albaneză). Lingvistul citat prezintă și o serie de date referitoare la situația din idiomurile romanice în care apare această întrebuințare; astfel, în spaniolă se spune și *día de Pascua*, iar în aria bască (unde este, probabil, un calc) – *Pazko eguna* „giorno di Pasqua”; în italiană – *giorno di Pasqua*; *Pasquetta* (sărbătoare considerată mai puțin importantă decât *Natale*); *Pasqua della Nascita*, căreia îi corespunde în spaniolă *Pascua de Navidad*, iar în sardă *P’aska di Nat’ali*; *Pasqua di buona notte* (sintagmă care se regăsește și în bască, unde este un împrumut din sp. *Pascua de nochebuena*); *Pasqua di Cristo* (care nu mai apare în nicio altă limbă romanică, ci doar în albaneză: *Pashka e Krishtit*).

slave, pentru care înregistrează: bg., rus. *Rošdestvo Hristovo*, cr., slov. *Božič* (dim. *Bog* „Dumnezeu”). Lingvistul italian recunoaște că situația se prezintă mai puțin clar în cazul termenilor din rusă (*koročun*), ruteana dialectală (*kerečun*), bulgară (*kračon*), maghiară (*karácsony*) și română (*Crăciun*). În cazul termenului din română, se pune întrebarea dacă acesta provine din slavă sau dacă forma din slavă este împrumutată din română (cf. și *supra*, discuția noastră). La ambele întrebări, Tagliavini răspunde negativ: nici termenul slav nu provine din română (ci din latină, argumentul său fiind furnizat de prezența rus. *koročun* „solstițiu de iarnă” în *Cronica de la Novgorod*, 1143, epocă în care un împrumut din română ar fi exclus), nici cel român din slavă: dacă se admite filiera slavă în explicarea lui *Crăciun*, apar dificultăți de ordin formal și semantic; în consecință, singura soluție etimologică acceptabilă ar fi latina, atât în cazul românei, cât și în cazul slavei²⁶.

Cei care au respins etimonul *creatio* în explicarea rom. *Crăciun*, au invocat, pe lângă dificultățile de natură fonetică, și aspectul semantic, mai exact faptul că lat. *creationem* „conține negația dogmei creștine a Încarnării (‘născut, iar nu făcut’) și lasă fără obiect personificarea și fără explicație numele de persoană *Crăciun*” (Ionescu 1971: 826)²⁷. Impedimentul de natură semantică ar putea fi însă depășit dacă se pornește de la sensul „copil” al lat. *creatio*. Astfel, așa cum arată Ciorănescu (1958), termenul în discuție trebuie să fi semnificat la început „el niño Jesús”, fapt care explică uzul pe care cuvântul îl are în calitate de nume de persoană și nume comun și, mai târziu, personificarea sărbătorii. În aceeași ordine de idei, am putea lua în considerare și un alt aspect, și anume faptul că disocieri (doctrinare) de genul celei menționate mai sus (dihotomia ‘născut / făcut’) erau străine creștinilor de rând, în consecință neputându-se vorbi despre o negare (conștientă) a dogmei creștine a Încarnării. Nu în ultimul rând, având în vedere că dezvoltarea vocabularului religios al limbii române de origine latină a avut loc într-un context cultural, social și politic cu totul și cu totul aparte, mai exact în condițiile afirmării așa-numitului „creștinism popular” (Zugravu 1997), putem admite o adoptare *mai liberală* a termenilor, ceea ce a făcut posibilă asimilarea (în vocabularul creștin) atât a numeroase cuvinte circumscrise noțional universului păgân (Teleoacă 2005: 142 sqq., 159 sqq., 166 sqq.), cât și a unor termeni cu conținut „eretic” precum *creatio* (Teleoacă 2014: 196). Iată, spre exemplu, cum vede această problemă preotul D. Bălașa (1973: 126–139). Urmărind documentar sărbătoarea Crăciunului, autorul citat arată că aceasta era cunoscută, în prima jumătate a sec. al XVII-lea, sub numele de sărbătoarea *Născutului* (v. *Evanghelia învățătoare*, tipărită la Govora, 1642 sau *Cartea românească de învățătură*, Iași, 1643), constatare făcută și de alți cercetători români, de exemplu, de Nicolae Iorga (1908). *Ziua Născutului* apare, de altfel, frecvent și în folclorul românesc: „Ajunul Crăciunului/ Cu ziua Născutului/ Ca s-a născut un domn tânăr ...” (S. Drăgoi, *Colinde*, p. 98, *apud* Bălașa). În opinia lui Bălașa (1973: 127), *sărbătoarea Născutului* este o sărbătoare precizată la 325, în opoziție cu teoria arianică, în conformitate cu care Iisus Hristos ar fi fost creat de Dumnezeu Tatăl din nimic. După toate probabilitățile, în primele secole creștine n-ar fi existat nicio deosebire între cuvintele *creare*, *facere* și *naștere*, iar dacă sinodul de la Niceea (325) a stabilit că Iisus este „născut, nu făcut” și nici „creat”, aceasta presupune – consideră D. Bălașa – că, până la această dată, exista o părere contrară, o sărbătoare „a creațiunii” (< lat. *creatione*), „a creatului”, „a făcutului” lui Isus, înlocuită ulterior cu sărbătoarea *Născutului*. Cel care a încercat să păstreze în creștinism sărbătoarea „creatului” a fost Arie (și adepții săi). Această credință a fost împărtășită și susținută și de goți, mulți dintre ei oscilând între dogma niceeană și vechea credință populară (*creatio*), deși în anul 500 arianismul își încheiase stăpânirea. Tocmai din vremea aceasta s-ar păstra (și) cuvântul *Crăciun* < lat. *creation*, „o formă populară fără -one, așa cum există acest termen și în spaniolă și în albaneză”, Bălașa, *ibid.*). Autorul este pe deplin îndreptățit să considere că termenul *Crăciun* reprezintă „termenul popular (*s.n.*) sub care s-a răspândit sărbătoarea creștină a Nașterii Domnului, în Dacia în general”. Și probabil că „în latina populară din Dacia a existat cuvântul *creaciun* – *creatul*, cuvânt care, teoretic, doctrinal, a fost înlocuit prin *Născutul* (= Iisus Hristos), termen adoptat și de Biserică, după sinodul de la Niceea și generalizat după 500, când discuțiile hristologice s-au terminat” (Bălașa 1973:

²⁶ Soluție la care subscriem parțial, mai exact exclusiv în ceea ce privește proveniența termenului român din latină, nu și a celui slav, care, foarte probabil, reprezintă un împrumut efectuat din română (v. și *supra*).

²⁷ V., în același sens, și Diaconescu (1988–1991: 62), care insistă asupra faptului că termenul *creatio* conține, sub aspect semantic, în limbajul religios din sec. IV, note semantice ariene opuse termenului ‘ortodox’ *natalis*.

129). Pentru acest motiv – este de părere Bălașa –, în cărțile autorizate ale Bisericii, apare termenul canonic *Născutul* sau *Nașterea lui Hristos*, deși în popor s-a păstrat și se păstrează încă termenul care reprezintă, de fapt, primul nume al sărbătorii Nașterii lui Iisus, anume *Crăciun*. Se pare că ultima rezistență a acestei forme de credință primitivă s-a păstrat lângă Milcov, în cetatea *Crăciuna*²⁸ a cărei fundație datează, după toate probabilitățile, dinaintea anului 500. Învățătura creștină a fost adusă, deci, de Crăciun (= Hristos), care, fiind creat din veac, a ajuns în mitologia românească *bătrânul Crăciun*, *Moș Crăciun*, *Sf. Crăciun* (v. numeroase atestări în folclorul românesc)²⁹. În sec. XVIII–XIX, pierzându-se sensul inițial al lui *Crăciun*, acesta a devenit, în creația nouă populară, proprietarul staulului din Betlem și soțul Crăciunoaiei (Iova), care ar fi moșit pe Iisus. Creațiile locale de acest gen au îngreunat înțelesul prim al cuvântului *Crăciun*. În ultimul timp însă, *Crăciun* a început să fie introdus în predicile și pastoralele Bisericii Ortodoxe Române. În favoarea faptului că termenul *Crăciun* este lexemul care s-a impus pentru desemnarea sărbătorii Nașterii Domnului³⁰ pledează și o serie de sintagme în care *Crăciun* apare în română: *Pomul de Crăciun*, *Crăciunul Mic* (= Anul Nou, Ziua Sf. Vasile), *Crăciunul sătul* (= datina tăiatului porcilor la Crăciun), *Moșii de Crăciun* („pomana din mână, adică acele daruri pe care le face și la aduce gospodina la alte case, spre a le da de pomană pentru sufletul răposaiilor ei”, DA). În același sens pledează și unele aspecte semantice (consemnate în DA), mai precis o serie de semnificații pe care le cunoaște termenul *Crăciun* în română, derivate cel mai adesea de la semnificația fundamentală „sărbătoarea Nașterii Domnului”, și anume: „icoana care închipuiește Nașterea Mântuitorului și cu care umblă în unele părți preoții sau țârcovnicii pe la casele oamenilor”; (regional, Moldova și Bucovina) „colăcel pe care-l fac femeile la Crăciun, păstrat până primăvara, când, după ce tămâiază boii și plugul, se pune în coarnele boilor înaintea pornitului la arat și apoi e mâncat la ogor de plugari”; (fig.) „ciomag”, p. ext., „ghiont, bătaie”. Semnalăm în aceeași ordine de idei și frecvența cuvântului *Crăciun* în toponimia și antroponimia românească³¹, precum și o serie de derivate de la acesta, cum sunt formele de feminin *Crăciuneasa*, respectiv *Crăciunoaia*, sau verbul *a crăciuni* „a omori pe cineva, vărsându-i sângele, a-l tăia ca pe porc”, semnificație care a fost înregistrată și în limba slavă – *korocuniti* (v. DA)³². Și din perspectiva acestor observații se poate susține faptul că româna (de fapt, singura dintre limbile din sud-estul Europei în care cuvântul *Crăciun* a cunoscut o mare întrebuintare și răspândire din cele mai vechi timpuri până astăzi) a reprezentat „centrul de iradiere a lui *Crăciun* spre limbile învecinate, unde acest termen, cu excepția maghiarei, nu a reușit să se impună definitiv” (Goicu 1999: 52).

²⁸ Acest toponim este, după toate probabilitățile, femininul creat *ad-hoc* de la *Crăciun*, în timpul persecuțiilor hristologice.

²⁹ Și în alte limbi romanice există un personaj folcloric identic cu *Moș Crăciun* românesc (v., de pildă, în franceză, *Le père Noël*).

³⁰ Sinonimul *Nașterea Domnului* a fost impus prin Biserică doar în câteva puncte din Oltenia și Muntenia, Crișana și nordul Moldovei.

³¹ Atestările timpurii ale lui *Crăciun* ca nume de botez sau ca toponim (v. *supra*) demonstrează că denumirea sărbătorii omonime este foarte veche și bine fixată în limba română vorbită în nordul și sudul Dunării.

³² V. și Ciorănescu (1958), care arată că sensul „moarte violentă” din rusă se explică prin rom. *crăciuni* (cf. expr. *ți-a venit Crăciunul* „ți-a sosit ultimul ceas”).

BIBLIOGRAFIE

- Alinei, Mario, 1995**, „I nomi europei del Natale”, Utrecht – Firenze, în *Bolletino dell’Atlante Linguistico Italiano*, III, Serie 19, p. 5–46.
- Bălașa, D., 1973**, „Cuvântul românesc *Crăciun* în antroponimie, toponimie, folclor și etimologie”, în *Mitropolia Olteniei*, anul XXV, nr. 1–2, ian.–febr., Craiova, p. 97–140.
- Bogrea, Vasile, 1920–1921**, Recenzie la Al. Rosetti, *Colindele religioase la români*, în *Dacoromania*, I, p. 464–469.
- Brâncuș, Grigore, 1983**, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Capidan, Th., 1938**, „Basilica”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LVI, nr. 1–4, ian.–apr., București, Tipografia cărților bisericești, p. 1–9.
- Caragiu-Marioțeanu, Matilda, 1995**, „Païen, chrétien et orthodoxe en aroumain”, în *Studi rumeni e romanzi. Omaggio a Fl. Dimitrescu e Al. Niculescu*, vol. I, *Linguistica, etnografia, storia rumena*, Padova, Unipress (UP).
- Caraman, Petru, 1997**, *Descolindatul în Orientul și Sud-Estul Europei*, Iași, Editura Universității „Al. Ioan Cuza”.
- Ciorănescu, Al., 1958(–1966)**, *Diccionario etimológico rumano* (7 fasciculos), Universidad de La Laguna (Biblioteca Filológica).
- Densusianu, Aron, 1894**, *Istoria limbei și literaturii române* (edițiunea a II-a), Tipo-Litografia H. Goldner, Iași.
- Densusianu, Ovid, 1975**, *Histoire de la langue roumaine* [Édition critique par V. Rusu et B. Cazacu], dans Ovid Densusianu, *Opere*, vol. II, București, Editura Minerva.
- Diaconescu, Traian, 1988–1991**, „Motivația semantică a cuvântului românesc *Crăciun* ‘Noël’”, în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, Iași, XXXII, p. 28–70.
- *** *Dicționarul limbii române*, litera C, București, Editura Academiei Române, 1940 [DA].
- Evseev, Ivan, 1997**, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, Editura Amarcord.
- Fischer, Iancu, 1985**, *Latina dunăreană (Introducere în istoria limbii române)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Goicu, Simona, 1999**, *Termeni creștini în onomastica românească*, Timișoara, Editura Amphora.
- Graur, Al., 1963**, *Etimologii românești*, București, Editura Academiei Române.
- Ionescu, Ion, 1971**, „Despre originea și înțelesul cuvântului *Crăciun* în limba română”, în *Mitropolia Olteniei*, anul XXIII, nr. 11–12, Craiova, p. 823–839.
- Iorga, Nicolae, 1908**, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Vălenii de Munte, Tipografia „Neamul Românesc”.
- Ivănescu, G., 1980**, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Jud, J., 1934**, „Sur l’histoire de la terminologie ecclésiastique de la France et de l’Italie (avec 7 cartes)”, în *Revue de linguistique romane*, n°s 37–40, janv.–déc., Paris, VIe.
- Meyer-Lübke, von W., 1972**, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg [prima ediție: 1935] [REW].
- Mihăescu, Haralambie, 1993**, *La romanité dans le sud-est de l’Europe*, București, Editura Academiei Române.
- Mihăilă, G., 1960**, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, București, Editura Academiei.
- Miklosich, F., 1875**, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, Wien, III, Wilhelm Braumüller.
- Pamfil, Viorica, 1995**, „Despre terminologia creștină de origine latină în limba română”, în *Studi rumeni e romanzi. Omaggio a Fl. Dimitrescu e Al. Niculescu*, vol. I, *Linguistica, etnografia, storia rumena*, Padova, Unipress (UP).

- Papahagi, Pericle, 1903**, „Etimologia cuvântului *Crăciun*”, în *Convorbiri literare*, XXXVII, p. 670–672.
- Pârvan, Vasile, 1911**, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, Atelierele grafice Socec & Co., Societate anonimă.
- Pețan, Aurora, 2002**, „Sur les mots latins hérités seulement en roumain”, în *Revue de linguistique romane*, n^{OS} 261–262, janv. –juin, Tome 66, Strasbourg, p. 215–220.
- Pop, Sever, 1938**, „Le più importanti feste presso i Romeni”, în *Revue des études indo-européennes*, I, fasc. 1, p. 481–512.
- Popinceanu, Ion, 1964**, *Religion, Glaube und Aberglaube in der Rumänischen Sprache*, Verlag Hans Carl Nürnberg.
- Pușcariu, Sextil, 1926**, *Studii istroromâne* (în colaborare cu Mateo Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan), II, București, Cultura națională.
- Rohlf, Gerhard, 1970**, *Le gascon. Étude de philologie pyrénéenne. Avec trois cartes* (2-ème édition entièrement refondue), Tübingen, Max Niemayer.
- Rosetti, Al., 1968**, *Istoria limbii române de la origini până în sec. al XVII-lea (cu șase hărți afară din text)*, București, Editura pentru Literatură.
- Schuchardt, Hugo, 1868**, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, vol. III, Leipzig, B. G. Teubner.
- Șăineanu, Lazăr, 1999**, *Încercare asupra semasiologiei limbii române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor* [Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Livia Vasiluță], Timișoara, Editura de Vest [prima ediție: 1887].
- Tagliavini, Carlo, 1963**, *Storia di parole pagane e cristiane attraverso i tempi*, Brescia, Morcelliana.
- Teleoacă, Dana-Luminița, 2005**, *Terminologia religioasă creștină în limba română*, București, Editura Academiei Române.
- Teleoacă, Dana-Luminița, 2014**, „Termes religieux hérités du latin à diffusion restreinte dans la Roumanie”, în *Revue roumaine de linguistique*, LIX, nr. 2, p. 189–202.
- Tiktin, H., 1986**, *Rumänisch – Deutsches Wörterbuch (I: A–C)*, Wiesbaden, [TDRG²].
- Vătășescu, Cătălina, 1997**, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, București, Ministerul Educației, Institutul Român de Thracologie, Bibliotheca Thracologica, XIX.
- Vulcănescu, Mircea, 1983**, *Mitologie românească*, București, Editura Academiei Române.
- Zugravu, Nelu, 1997**, *Geneza creștinismului popular al românilor*, Institutul Român de Thracologie, București, Vavila, EDINF SRL.

ABREVIERI

adj. = adjectiv
alb. = albaneză
ar. = aromân, -ă
astur. = asturiană
bg. = bulgară
cat. = catalană
ceh. = cehă
cr. = croat, -ă
dr. = dacoromân, -ă
fig. = figurat
fr. = franceză
fr.-prov. = franco-provensală
friul. = friulană
gr. = greacă
gr. mod. = greacă modernă
ir. = istroromân, -ă
it. = italiană
lat. = latină
lat. vg. = latina vulgară
log. = logudoreză
mgl. = meglenoromân, -ă
p. ext. = prin extensie
pg. = portugheză
pol. = polonă
prov. = provensală
rom. = română
rus. = rusă
sard. = sardă
sasar. = sasareză
scr. = sârbo-croată
sl. = slav, -ă
slavon. = slavonă
slov. = slovenă
sp. = spaniolă
subst. = substantiv
ucr. = ucraineană
v.fr. = veche franceză
v.irl. = veche irlandeză
v.rus. = veche rusă
v.sp. = veche spaniolă
v.sl. = veche slavă